

pese staten te bezweren, gaf Stalin opdracht de regerende partij en te zuiveren van elementen die zich mogelijk tegen een totale onderwerping aan Moskou zouden verzetten. De jacht op 'Titoïsten' en 'rechtsnationalisten' dwong bijvoorbeeld de Poolse partijleider Gomulka tot aftreden - enkele jaren later werd hij gearresteerd.

Dat laatste gebeurde in Hongarije al eerder met de communistische veteraan Laszlo Rajk, die in 1949 ter dood werd veroordeeld in een proces dat herinneringen oproep aan de tribunalen die tijdens de tweede helft van de jaren '30 in de Sovjetunie een belangrijke rol in de grootscheepse politieke vervolging hadden gespeeld. In Tsjechoslowakije werd tussen eind 1948 en begin 1949 een kwart van alle leden uit de partij gezuiverd.

De blokkade van Berlijn

De aandacht in het Westen voor het geschil tussen Stalin en Tito bleef in eerste instantie beperkt als gevolg van de schok die de coup in Praag aanrichtte en werd vervolgens geheel overschauwd door het hoogoplopende conflict tussen de geallieerden over Duitsland. Na de conferentie van Parijs over de Marshall-hulp koersten de Amerikanen vastberaden aan op samensmelting van de Westerse bezettingszones, met het doel deze gebieden voorlopig nog onder protectoraat te houden, maar tegelijkertijd langzaam in te voegen in het economische en politieke bestel van West-Europa.

Als eerste stap werd in juni 1948 de introductie van een nieuwe geldeenheid, de *Deutsche Mark* (DM), aangekondigd. Omdat besluiten over monetaire hervormingen tot de bevoegdheid behoorden van de in Berlijn gevestigde Geallieerde Controleraad, protesteerde de Sovjetunie scherp tegen deze maatregel, die ook in West-Berlijn werd ingevoerd. Toen een reactie uitbleef, gaf Stalin bevel de toegangswegen naar Berlijn af te sluiten.

Voor de Westerse geallieerden was deze stad, die in de Sovjet-zone lag maar werd bestuurd door de vier bezettingsmogendheden gezamenlijk, zowel een bruggehoofd als een achilleshiel.

Met de blokkade probeerde de Sovjetunie hen te verdrijven en de greep op haar eigen zone te voltooien. Bovendien herhaalde Stalin een aantal oude eisen. Duitsland zou een centrale regering moeten krijgen, het Roergebied diende onder gemeenschappelijk geallieerd bestuur te komen en alle bezettingstroepen moesten vertrekken. Ook werd nog eens de wens onderstreept dat de Sovjetunie herstelbetalingen zou ontvangen uit de lopende productie in de westelijke zones.

Hoopte Stalin met deze door de blokkade ondersteunde eisen niet alleen de Westerse machten te verdrijven, maar ook te appelleren aan het eenheidsverlangen van de Duitse bevolking? Na de traumatiserende oorlogservaringen kon het perspectief van een verenigde neutrale natie bij de inmiddels herrezen politieke partijen op veel sympathie rekenen. Vooral in de SPD, die bij de in 1946 en 1947 gehouden regionale verkiezingen naast de christen-democratische CDU de belangrijkste groepering bleek te zijn, was de wil om de eenheid te herstellen groot.

De neiging om de politiek van Stalin met wantrouwen te bekijken was bij deze partij echter nauwelijks kleiner. Het anti-communisme had in sociaal-democratische kring diepe wortels en de wonden, geslagen door de verketting van de 'sociaal-fascisten' in het begin van de jaren '30 en het pact tussen Hitler en Stalin van augustus 1939, waren nog vers.

Een van de meest vastberaden tegenstanders van het communisme was de sociaal-democratische burgemeester van West-Berlijn, Ernst Reuter. Zijn redevoeringen voor de massale menigten die de straat opgingen om tegen de blokkade te protesteren, maakten diepe indruk, ook op president Truman. Aan de vooravond van de campagne voor de presidentsverkiezingen, die begon op een moment dat zijn populariteit een absoluut dieptepunt had bereikt, besloot hij West-Berlijn niet op te geven.

Met nog slechts 30.000 Amerikaanse troepen in West-Europa was een poging om de blokkade te breken in zijn ogen echter te riskant en hij gaf opdracht de bevolking van het afgesneden stadsdeel via de lucht te bevoorraden. Als afschrikking werden B-29 bommenwerpers, die in staat waren atoomwapens af te

werpen, naar Groot-Brittannië gevlogen. De luchtbrug begon als een hoogst onzeker experiment, maar werd weldra een politieke triomf. In een imponerende krachtsinspanning voerden Amerikaanse en Britse vliegtuigen binnen een jaar driehonderd-duizend vluchten uit, waarin 2,5 miljoen ton voorraden werden overgebracht.

Met de coup in Praag en de blokkade van Berlijn bereikte Stalin in het Westen hetzelfde averechte effect als met zijn dreigementen aan het adres van Tito. Deze daden van de Sovjetleider waren onderdeel van zijn vastberaden pogingen de hegemonie in Zuidoost-Europa en in het door zijn troepen bezette deel van Duitsland te completeren.

Deze politiek kwam voort uit een diep wantrouwen jegens allen die zijn doelstelling in de weg stonden. Van die achterdocht was Stalin zozeer de gevangene dat hij onbedoeld weerstanden opriep: Tito weigerde hem te accepteren als de onantastbare leider van het wereldcommunisme en het Westen besloot zelfs tot de oprichting van een militair blok dat zich tegen het Sovjetsysteem keerde.

Het begin van de Atlantische alliantie

In de loop van 1948 werden de economische omstandigheden in West-Europa veel beter, zeker nadat in juli de inmiddels door het Amerikaanse Congres goedgekeurde Marshall-hulp op gang was gekomen. Vooral de Berlijnse blokkade versterkte echter het besef dat de West-Europeanen zeer kwetsbaar waren voor militaire druk. In Frankrijk, waar kort daarna een politieke crisis uitbrak die het land twee maanden van zijn regering beroofde, groeide ook de angst dat een gewapend conflict in Europa in eigen land tot een burgeroorlog zou leiden. Tegelijkertijd kwam de vrees op dat de Amerikanen tenslotte toch op dezelfde wijze voor de agressor zouden buigen als de West-Europeanen in de tweede helft van de jaren '30 hadden gedaan.

De Engelse minister Bevin was al langere tijd van mening dat voor een herstel van het Westeuropese zelfvertrouwen ook een

militair apparaat moest worden opgebouwd als tegenwicht voor het in 1948 nog altijd bijna drie miljoen manschappen tellende Rode Leger. Voor die versterking was een alliantie met de Verenigde Staten nodig, die echter nooit van de grond zou komen zonder een voorafgaande bundeling van krachten in West-Europa zelf.

Hij hoopte voor het bereiken van die laatste doelstelling te profiteren van de herleefde Paneuropese gedachte. Voor het al in de jaren '20 door de Franse minister van Buitenlandse Zaken Aristide Briand gelanceerde idee van een Europese samenwerking kwam in de na-oorlogse jaren een hernieuwd enthousiasme op. In het voorjaar van 1948 hielden aanhangers een congres in Den Haag, dat door Winston Churchill werd toegesproken.

Al aan het begin van dat jaar had Bevin de Amerikaanse regering een concreet voorstel gedaan voor een overeenkomst over de militaire verdediging van West-Europa. Het plan werd afgevoerd met het argument dat de West-Europeanen eerst moesten aantonen het onderling over een dergelijk project eens te kunnen worden. De coup in Praag bleek daarvoor een belangrijke stimulans te zijn. In maart 1948 werd het Pact van Brussel opgericht, een overeenkomst die moest leiden tot een defensiesamenwerking tussen Engeland, Frankrijk en de Beneluxlanden.

De Amerikaanse regering zag zich echter door binnenlandse omstandigheden gedwongen voorlopig voorzichtig te reageren. Kort daarvoor was Truman er met veel moeite in geslaagd een wet door het Congres aangenomen te krijgen die voorzag in een herinvoering van de dienstplicht. In april keurde de Amerikaanse volksvertegenwoordiging een belastingverhoging van 15 procent goed, die nodig was voor de financiering van vier jaren Marshall-hulp. De stemming in het Congres gaf aan dat de uiterste grens was bereikt van de bereidheid nieuwe verplichtingen aan te gaan.

Bij het begin van de lente, een half jaar vóór de presidentsverkiezingen in november 1948, had de populariteit van Truman met 32 procent een laagterecord bereikt. De blokkade van Ber-

met de opvolger van Eisenhower zou Chroesjtsjov echter spoedig duidelijk maken dat zijn arsenaal aan agressieve initiatieven nog lang niet was uitgeput.

Het nieuwe élan van Kennedy

In november 1960 won de Democraat John F. Kennedy met minimaal verschil de presidentsverkiezingen van de Republiek Richard M. Nixon, die acht jaar lang vice-president was geweest. De nieuwe bewoner van het Witte Huis was met zijn 43 jaar niet alleen in vergelijking met zijn voorganger, maar ook in tegenstelling tot de andere Westerse leiders – Adenauer, De Gaulle en Macmillan – een jeugdige verschijning, die een charismante en energieke indruk maakte. Hij gaf onmiddellijk blijken van zijn ambitie om met een slagvaardige politiek de flegmatieke Eisenhower snel te doen vergeten.

Niet alleen het persoonlijke optreden van Kennedy straalde een nieuw élan uit, zijn vertrouwen om de wereldpolitiek naar zijn hand te kunnen zetten leek onmetelijk groot. Hij omringde zich met een kring van adviseurs, die in meerderheid de reputatie van briljant intellectueel hadden: *the best and the brightest*.⁷ Zij bleekten van optimisme over de mogelijkheden die het technologisch vernuft van hun land te bieden had.

In zijn verkiezingscampagne had Kennedy zijn voorganger verweten ten nadele van de Verenigde Staten een *missile gap* met de Sovjetunie te hebben laten ontstaan. Hoewel binnen enkele weken na zijn aantreden duidelijk werd dat er geen sprake was van een Amerikaanse achterstand in de productie van raketten, gaf hij niettemin opdracht het wapeningsprogramma uit te breiden. De financiële mogelijkheden voor dit initiatief waren ruimschoots voorhanden, want Eisenhower, de zuinigste president uit de Amerikaanse geschiedenis, had zijn tweede ambtstermijn afgesloten met een overschot op de begroting.

Met zijn bedwelmende retoriek kondigde Kennedy in zijn inaugurele rede aan bereid te zijn 'to pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to

assure the survival and success of liberty'.⁸ De mondiale strijd tegen het communisme vroeg vooral in de Derde Wereld om nieuwe initiatieven. Een van de eerste daden van de president was de aankondiging van de *Alliance for Progress*, een economisch hulpprogramma voor Latijns-Amerika. Ook de politieke ontwikkelingen in Zuidoost-Azië maakten naar zijn overtuiging een meer geëngageerde Amerikaanse politiek noodzakelijk.

Bondskanselier Adenauer, die met zijn inmiddels 85 levensjaren door de adviseurs van Kennedy als een stramme en fantasie-loze vertegenwoordiger van een aflopend tijdperk werd gezien, was van begin af aan bevangen door een diepe argwaan tegen deze kruisochtmentaliteit. Hij vreesde dat dit door globale ambities gevoede idealisme de Amerikaanse aandacht van Europa zou afleiden.

Zijn ergste vermoedens over de onberekenbaarheid van Kennedy leken bewaarheid te worden toen juist tijdens zijn kennismakingsbezoek aan de nieuwe president, in april 1961, een door de CIA gesteunde poging van Cubaanse bannelingen om door een invasie de pro-communistische dictator Fidel Castro te verdrijven, op een complete mislukking uitliep. Adenauers gebrek aan vertrouwen in de nieuwe Amerikaanse regering nam alleen nog maar toe na de eerste ontmoeting, in juni 1961, tussen Kennedy en Chroesjtsjov in Wenen.

De bouw van de Berlijnse Muur

Het agressieve optreden waarmee de partijleider tijdens deze bijeenkomst zijn gesprekspartner in het nauw dreef, hing waarschijnlijk samen met de dreigende breuk tussen de Sovjetunie en China, dat steeds openlijker kritiek uitoefende op de contacten tussen Washington en Moskou. De onderlinge problemen hadden al in 1959 geleid tot het opzeggen door de Sovjetunie van het verdrag over nucleaire samenwerking. In juli 1960 werden alle economische specialisten door Moskou uit China teruggetrokken.

In november van dat jaar bereikten de onderlinge spanningen

een voorlopig hoogtepunt toen de, kennelijk door de Chinezen opgestoekte, Albanese partijleider Enver Hoxha een publieke aanval deed op de leiding van de Sovjetunie. Mao Tse Tung nam in deze periode nog meer afstand van Moskou's buitenlandse politiek door zijn nieuwe doctrine over de revolutionaire volksoorlog af te kondigen, die de landen van de Derde Wereld oproep de strijd aan te binden tegen de industriële wereld: dus ook tegen de Sovjetunie.

Hoewel Kennedy op de hoogte was van het conflict tussen de Sovjetunie en China, achtte hij het onmogelijk om door een toenadering tot Peking van dit geschil gebruik te maken. Na de mislukte militaire actie tegen Fidel Castro stond hij onder druk een bewijs te leveren van zijn slagvaardigheid in de strijd tegen het communisme. Het leggen van contacten met China was zeker in de ogen van het Amerikaanse Congres niet te rijmen met die opdracht, die nog urgenter werd nadat Chroesjtsjov hem bij hun eerste ontmoeting in het defensief had gedrukt.

Tijdens deze in juni 1961 belegde bijeenkomst las de partijleider hem de les en dwong hem zelfs tot zelfkritiek op de invasie in de Varkensbaai. Chroesjtsjov verwees nadrukkelijk naar de mogelijkheid in Europa driehonderd divisies te mobiliseren en herinnerde zijn gesprekspartner aan de aankondiging van Roesvelt, vijftienving jaar geleden in Jalta gedaan, dat de Verenigde Staten zich uit Europa zouden terugtrekken. Hij eiste dat de Amerikanen West-Berlijn zouden verlaten en een vredesverdrag zouden tekenen met de twee Duitse staten. Kennedy reageerde slapjes op deze tirade en verliet de bijeenkomst zichtbaar aangeslagen.⁹

Twee maanden later maakte Chroesjtsjov met een dramatische daad duidelijk hoezeer het hem vooral te doen was om het voortbestaan van de DDR. Op aandrang van de Oostduitse partijleider Ulbricht gaf hij in augustus 1961 toestemming tot de bouw van een muur die de twee Berlijnse stadsdelen hermetisch van elkaar afsloot en een einde maakte aan de vrije doorgang die volgens de afspraken van Postdam was gegarandeerd. Voor de Duitsers was deze afgrenzing een traumatische ervaring. Tal-

loze families werden abrupt van elkaar gescheiden en het perspectief van de Duitse eenwording leek nog nauwelijks een aanknopingspunt in de werkelijkheid te hebben.

De teleurstelling over de houding van de Amerikanen was groot. De populaire *Bildzeitung* vatte de verbitterde stemming samen in haar kop: het Westen doet niets en Kennedy zwijgt. Pas na enkele dagen liet de Amerikaanse president een protest horen en gaf opdracht een militair konvooi over de Oostduitse toegangsweg naar West-Berlijn te sturen, om duidelijk te maken dat zijn regering zich niet van dit stadsdeel wenste te distantiëren. Maar tegen de schending van de overeenkomst over het gemeenschappelijk bestuur van de stad ondernam hij geen actie.

In antwoord op een brief van de Westberlijnse burgemeester Willy Brandt bevestigde Kennedy een tegenactie achterwege te willen laten en gaf de Westduitsers in overweging onhoudbare posities op te geven. In eigen kring maakte hij met zijn opmerking dat een muur te prefereren was boven een oorlog duidelijk hoe opgelucht hij zich voelde, dat het gevaar van een confrontatie in Berlijn leek te zijn afgewend.

Reacties op de Muur

Deze reactie van de Amerikaanse regering onderstreepte eens te meer hoezeer Adenauers *Politik der Stärke* in het gedrang was gekomen. De positie van de Bondskanselier werd er niet eenvoudiger op toen hij in de verkiezingen die een maand na de bouw van de muur werden gehouden, moest aantreden tegen een sociaal-democratische oppositie die zich door een aanpassing aan langverguisde realiteiten drastisch had vernieuwd.

Nadat in 1959 op het congres van Godesberg in een gemoderiseerd programma afscheid was genomen van marxistische en anti-militaristische uitgangspunten, hield Herbert Wehner in juni 1960 in de Bondsdag een sensationele redevoering, die een radicaal afscheid betekende van een meer dan tien jaar lang gekoesterde neutralistische koers.

In een poging de electorale mogelijkheden van de SPD te ver-

Adenauer

status te krijgen, die het lidmaatschap van een alliantie uitsloot, maar zou wel het recht krijgen op een eigen leger van beperkte omvang. Over de weg naar de eenheid was de nota vaag: er werden verkiezingen in het vooruitzicht gesteld, maar onduidelijk bleef hoe en door wie deze georganiseerd moesten worden. Argwaan wakte de eis dat partijen die een gevaar voor de democratie of de vrede vormden, van deelneming uitgesloten dienden te worden.

De Westerse geallieerden antwoordden met de tegeneis van volledig vrije verkiezingen, die door de Verenigde Naties gecontroleerd moesten worden. De Sovjetunie wees dit verlangen onmiddellijk af. Het staat inmiddels vast dat Stalin nooit serieus een Duitse hereniging op een andere dan communistische grondslag overwoog en met zijn nota slechts wilde proberen om langs de weg van de propaganda en vertraging de Duitse herbewapening tegen te houden.⁹

Adenauer en de Politiek der Stärke

Die houding was zijn tegenstander Adenauer hoogst welkom. Waren de vier ex-geallieerden tot overeenstemming gekomen, dan had Duitsland vrijwel zeker het gebied ten oosten van de Oder-Neisse en het Saarland voorgoed moeten opgeven. Veel belangrijker nog was, dat de ondertekening van het EDG-verdrag in de ogen van de Bondskanselier essentieel bleef om de band van de Bondsrepubliek met het Westen te verstevigen.

Het neutrale Duitsland dat in de *Stalin-Note* werd voorgesteld zou, na de onvermijdelijke terugtrekking van de Amerikaanse troepen, weer in een onzekere centrumpositie terecht komen en bloot staan aan de dreiging en pressie van de Sovjetunie. Adenauer bleef ervan overtuigd dat deze staat gedreven werd door een agressie die rechtstreeks voortkwam uit zijn interne systeem. De bescherming die uitging van de op Westduits grondgebied gestationeerde Amerikaanse legereenheden zou dan ook voorlopig niet gemist kunnen worden.

Zolang de Sovjetunie in de greep bleef van dit totalitaire ex-

pansionisme, kon het Duitse probleem volgens Adenauer niet geïsoleerd worden opgelost. De deling van zijn land was in zijn ogen onderdeel van een mondiaal conflict, waarin de macht over het industriële potentieel van West-Europa het belangrijkste maar niet het enige doelwit van het Sovjetcommunisme was. Het Westen stond volgens de Bondskanselier voor de taak zoveel kracht en eensgezindheid te ontwikkelen, dat Stalin en zijn eventuele opvolgers hun doelstellingen als onhaalbaar zouden opgeven.

Alleen met deze *Politik der Stärke* kon een Duitse eenwording worden afgedwongen die ingebed lag in een algemene Europese regeling. De DDR zou naar Adenauers overtuiging tenslotte aan deze pressie en aan haar eigen tekorten te gronde gaan, waarna het verenigde Duitsland zou moeten opgaan in een Westerse alliantie die de Sovjetunie een veiligheidsstelsel voor geheel Europa aanbood. In 1952 zei Adenauer te verwachten dat een *Gesamtlösung* van deze strekking binnen 5 à 10 jaar te bereiken was.¹⁰

Of deze profetie zou uitkomen hing af van krachtsverhoudingen die zowel een politieke, militaire als economische component hadden. De Westerse landen stonden allereerst voor de opdracht zich niet door de Sovjetunie uit elkaar te laten drijven. 'De grote angst van Adenauer, die vaak opmerkte nachtmerries te hebben van een tweede Potsdam, was dat met de Sovjetunie een overeenkomst ten koste van Duitsland zou worden gesloten. Behalve aan politieke eensegzindheid bestond behoefte aan een slagvaardige bewapeningspolitiek, waarin de Bondsrepubliek participeerde als volwaardige partner.

Tenslotte moest het Westen een materiële welvaart ontwikkelen die op de door het communisme onderdrukte volkeren grote aantrekkingskracht zou uitoefenen. Van deze zogenaamde magneetwerking had de Bondskanselier grote verwachtingen. Al in januari 1952 wees hij op de grote problemen van de Sovjetunie om haar eigen bevolking te voeden en hij voorspelde dat de sociale en economische kosten van een wapenwedloop voor deze staat op den duur niet te dragen zouden zijn.

Adenauer kon in het voorjaar van 1952 bij de Amerikanen op veel meer steun rekenen dan twee jaar eerder. Niet alleen was hun oordeel over de onmisbaarheid van de Bondsrepubliek sinds de zomer van 1950 veranderd. Ook het aanzien van de Bondskanselier was enorm gegroeid. De Westduitse democratie leek in de eerste drie jaar van haar bestaan boven verwachting uitgetroeid te zijn tot een solide bouwwerk. Het succes dat de rechtsextremistische *Sozialistische Reichspartei* in mei 1951 bij de deelstaatverkiezingen in Nedersaksen behaalde, met elf procent van de stemmen, bleek slechts een regionaal incident te zijn, dat deze indruk niet kon bederven. De aanhang voor de communistische KPD bleef beperkt tot enkele procenten.

Op landelijk niveau functioneerde het parlementaire systeem even goed of zelfs beter dan in omringende landen, mede dankzij het politieke vakmanschap waarmee Adenauer de coalitieregering leidde. Zijn internationale aanzien steeg bovendien toen hij, tegen de wil in van een belangrijke oppositie binnen zijn eigen partij, het initiatief nam tot een regeling voor de *Wiedergutmachung*, de betaling van compensatie aan slachtoffers van het nazisme. Dat de Bondskanselier in 1952 begon uit te groeien tot een figuur van Europese allure was echter vooral een gevolg van het wonderbaarlijke economische herstel in zijn land.

Zonder dit *Wirtschaftswunder* had ook Adenauer niet voor de interne stabiliteit kunnen zorgen die in de jaren '50 en '60 kenmerkend was voor de politieke ontwikkeling van de Bondsrepubliek. Een jaar na de oprichting van de Westduitse staat, in de herfst van 1950, zag het economische perspectief er nog wisselvallig uit. De wederopbouw was op gang gekomen, maar de groei bleef beperkt tot enkele procenten en de werkloosheid bedroeg veertien procent. De door de Koreaanse oorlog opgejaagde Amerikaanse defensieuitgaven gaven echter een belangrijke impuls aan de economische ontwikkeling, niet alleen in de Verenigde Staten maar ook in West-Europa. In 1952 kende de Bondsrepubliek een groei van zes procent, de werkloosheid daalde tot hetzelfde percentage en dat jaar had de Westduitse staat voor het eerst een overschot op de handelsbalans.

Er waren enkele bijzondere omstandigheden waardoor de Bondsrepubliek meer profiteerde van de opleving dan omliggende landen. Anders dan Groot-Brittannië en Frankrijk hoefde de zij niet de hoge lasten van overzeese verplichtingen te dragen. De minister van Economische Zaken, Ludwig Erhard, voerde een stringent anti-inflatiebeleid en de vakbonden in de Bondsrepubliek stelden zich in vergelijking met hun Engelse en Franse collega's zeer gematigd op. De enorme bevolkingsaanwas van de twaalf miljoen *Verrtriebenen*, die nog eens werd aangevuld door de vluchtelingenstroom uit de DDR, was aanvankelijk een grote belasting geweest, maar begon nu als een extra stimulans voor de economische groei te functioneren.

Niet de minst belangrijke oorzaak van het *Wirtschaftswunder* was tenslotte dat er in de Bondsrepubliek heel hard werd gewerkt. Als gevolg van de enorme oorlogsschade was een achterstand ontstaan die moest worden ingehaald. Bovendien maakte het verleden hard werken tot een van de aangewezen middelen om zich moreel te rehabiliteren en om politiek te emanciperen.

Binnen- en buitenlandse reacties op Adenauer

Dit gedrag van de Westduitse bevolking stond overigens los van haar oordeel over de politiek van Adenauer, die grote verdeeldheid bleef oproepen. De FDP was in zijn coalitieregering het centrum van een ongeduldig eenheidsverlangen. Maar ook zijn eigen CDU, in het bijzonder de evangelische vleugel die veel contacten had in de DDR, bleef hem problemen geven. Het was echter vooral de oppositionele SPD, die onophoudelijk ageerde tegen zijn op het Westen gerichte politiek.

Volgens de Duitse sociaal-democraten was de Duitse deling niet een onderdeel, maar de belangrijkste oorzaak van het conflict tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie. De hereniging was in hun ogen een voorwaarde voor ontspanning en zij keerden zich tegen Adenauers opvatting dat het omgekeerde het geval was en dat alleen een sterke Westerse positie de Sovjetunie tot een inschikkelijkheid zou bewegen die de Duitse eenwording

mogelijk kon maken. De herbewapening in Westers verband wezen de sociaal-democraten af, omdat die ontwikkeling de vorming van een neutrale eenheidsstaat belemmerde.

Dit standpunt was ook ingegeven door de pacifistische traditie van de SPD. Vele sociaal-democraten sympathiseerden met het in maart 1950 gelanceerde appèl van Stockholm, dat vooral een initiatief was van enkele Westeuropese communistische partijen, met het doel te protesteren tegen de Westerse bewapening. Volgens het officiële SPD-standpunt was weerbaarheid tegen het communisme een noodzaak, maar die houding zou vooral moeten bestaan uit het voeren van een sociale binnenlandse politiek.

Met zijn doelstelling lid te worden van de Europese Defensie Gemeenschap was Adenauer voor de sociaal-democraten de doodgraver van de Duitse eenheid. Zijn steunbetuiging aan de eenwording werd als louter lippen dienst opgevat. In werkelijkheid was deze Rijnlander volgens de SPD-leiding een separatist, die de *Politik der Stärke* als alibi gebruikte om zijn land verdeeld te houden. Kurt Schumacher beschuldigde hem na de ondertekening van het EDG-verdrag ronduit van onpatriottisch gedrag: 'Wer diesen Generalvertrag zustimmt, hört auf ein guter Deutscher zu sein.'¹¹ Een half jaar later, in augustus 1952, stierf de leider van de SPD, maar zijn opvolger Erich Ollenhauer bracht geen verandering aan in het standpunt van de partij.

Hoewel de in maart 1952 verzonden *Stalin-Note* formeel niet aan de Bondsrepubliek was gericht, oefenden binnenlandse tegenstanders van Adenauer grote druk op hem uit om serieus op dit stuk te reageren. Dat de Bondskanselier bij de Verenigde Staten veel gehoor vond voor zijn standpunt eerst het EDG-verdrag te tekenen, had niet alleen te maken met zijn gegroeide prestige en met de Amerikaanse overtuiging dat de Westduitse herbewapening voor de defensie van West-Europa onmisbaar was.

De Amerikaanse regering had ten opzichte van Duitsland nog altijd een dubbele doelstelling: zij wilde vermijden dat de Sovjetunie haar invloed over het gehele land zou uitbreiden, maar ook voorkomen dat de Duitsers op termijn weer een gevaar voor de vrede in Europa zouden worden. Een neutrale sta-

Opstand.

tus zou via een oncontroleerbare *Alleingang* tot dit ongewenste resultaat kunnen leiden. Een uitstel van de Duitse hereniging kwam goed uit, ook al omdat onzeker bleef wat er met de democratie zou gebeuren als de inmiddels 76-jarige Adenauer wegviel.

De weigering van de Sovjetunie in te stemmen met vrije verkiezingen die onder controle van de Verenigde Naties stonden, was de Amerikanen daarom niet onwelkom. Voor de Duitse eenwording had de Sovjetleider het communistische bewind in de DDR moeten laten vallen, een daad die voor de stabiliteit van de andere regimes in Oost-Europa grote risico's had opgeroepen. De afwijzing van de vrije verkiezingen kon worden opgevat als een bewijs dat die prijs te hoog werd geacht.

Merkwaardig genoeg bleken de twee grote mogendheden dus op het hoogtepunt van de Koude Oorlog ten aanzien van de toekomst van Duitsland, de belangrijkste inzet van hun conflict, een gemeenschappelijk belang te hebben in de handhaving van de Duitse deling. Ironisch was bovendien dat Adenauer met zijn verlangen naar *Wesbindung* althans voorlopig leek te bevorderen wat hij ten koste van alles wilde voorkomen, namelijk dat de Verenigde Staten en de Sovjetunie een (stilzwijgende) overeenkomst bereikten over het continueren van de Duitse deling. Op die wijze gaf hij weer voedsel aan het verwijt van de SPD dat hij de eenwording met de andere Duitse staat niet werkelijk wilde.

De dood van Stalin: opstand in de DDR

Begin 1953 kenden de DDR en de andere Oosteuropese landen een bestaansniveau dat gemiddeld ver achterbleef bij de levensomstandigheden in West-Europa. Bovendien leek de politieke onderdrukking te compleet om een sprankje hoop te laten op een herleving van de vrijheid. De Pools-Litouwse schrijver Czeslaw Milosz had een jaar eerder zijn pessimistische *The Captive Mind* gepubliceerd. In dat essay typeerde hij de totalitaire ideologie, die behalve door veel Westerse ook door Oosteuropese intellectuelen als een nieuw geloof werd omhelsd, als een

geestelijke keten waarvan niemand zich kon losmaken. Dat in een van de communistische landen de bevolking weldra in opstand zou komen, leek ondenkbaar.

De dood van Stalin, op 5 maart 1953, wekte echter hoop op verandering, ook in het Westen. Twee maanden later al maakte premier Churchill in het Lagerhuis duidelijk zo snel mogelijk naar Moskou te willen reizen om te onderzoeken of er met de opvolgers van Stalin zaken konden worden gedaan. Voorlopig was overigens onduidelijk wie de nieuwe eerste man in het Kremlin zou worden.

Premier Malenkov, die tijdens de laatste jaren van Stalins bewind snel carrière had gemaakt, leek een belangrijke concurrent te hebben aan Chroesjtsjov, die secretaris van het Centrale Comité was. Aan de mogelijkheid dat Beria, die als minister van Binnenlandse Zaken de machtige KGB onder zijn beheer had, de machtsstrijd zou winnen, kwam in juli met zijn afzetting een einde. Hoopvol was in elk geval de aankondiging van een 'Nieuwe Koers', die aan de Oosteuropese staten meer zelfstandigheid beloofde en kennelijk op de overtuiging beruiste dat een blijvende heerschappij van de communistische partij in deze staten ook mogelijk was zonder de totale afhankelijkheid aan Moskou die Stalin had afgedwongen.

Al heel snel maakte de politieke ontwikkeling in de DDR duidelijk dat dit denkbeeld op een illusie beruiste. Bij de eerste verkiezingen in deze jonge staat had de heersende SED een stemmenpercentage van 99,7 gekregen. Hoe weinig dit indrukwekkende cijfer betekende voor de steun die het regime bij de bevolking had, kon al blijken uit de massale uittocht van DDR-burgers naar de Bondsrepubliek: via de open stad Berlijn stemden zij als het ware met hun voeten. De impopulariteit van het bewind kwam nog sterker naar voren toen het begin juni 1953 zijn versie van de 'Nieuwe Koers' proclameerde.

In die verklaring werden gemaakte fouten toegegeven en nieuwe maatregelen aangekondigd die voor een drastische verbetering van de levensomstandigheden moesten zorgen. De re-actie kwam snel: op 17 juni braken in de hele DDR massale

demonstraties uit, niet alleen tegen het lage bestaanspeil maar ook tegen de politieke onderdrukking. Het Rode Leger greep in en maakte met geweld een eind aan de opstand. Binnen vier maanden na de dood van Stalin was duidelijk hoe klein de speelruimte van de nieuwe machthebbers in het Kremlin was voor een politiek die niet het gevaar opleverde dat de leidende positie van de communistische partijen in Oost-Europa werd bedreigd.

Het volksverzet in de DDR bewees ook hoe beperkt de mogelijkheden waren voor de Sovjetunie om de Duitse kwestie op een andere manier te benaderen dan Stalin had gedaan. In het Politiebureau van de CPSU waren stemmen opgegaan om te pogen de steun die de DDR-regering bij de bevolking had te vergroten en tegelijk te proberen toenadering te zoeken tot de Westduitse SPD, in de hoop de positie van Adenauer te verzwakken.¹² In augustus, twee maanden na de neergeslagen revolte, liet het Kremlin weten te zullen blijven streven naar een neutralisering van Duitsland, maar intussen was duidelijk geworden dat ook de opvolgers van Stalin wilden vasthouden aan een DDR onder communistische leiding.

De New Look van Eisenhower

De onderdrukte opstand nam niet alleen illusies weg over de mogelijkheid van essentiële veranderingen in de buitenlandse politiek van de Sovjetunie. Uit de lauwe reactie van de nieuwe Amerikaanse president Eisenhower bleek dat diens strijdlustige oproep tot een bevrijding van Oost-Europa, die in 1952 tijdens de verkiezingscampagne tegen de Democraat Stevenson herhaaldelijk en luid had geklonken, slechts van electoraal-propagandistische betekenis was geweest.

De voormalige oorlogsheld, die door zijn innemende persoonlijkheid en grootvaderlijke zelfvertrouwen enorm populair was bij de Amerikaanse bevolking, had zijn Democratische tegenstanders aangevallen op hun slappe houding in Jalta en tijdens de Chinese burgeroorlog. In het programma van de Republikeinse partij werd de *containment* veroordeeld als een pas-